

ADATOK UDVARHELYSZÉK MEZŐGAZDASÁGÁHOZ (1570—1610)

IMREH ISTVÁN és PATAKI JÓZSEF

Az agrármúlt feudalizmuskori kutatása szükségessé teszi azt, hogy a még felderítetlen kérdéseket a paraszti mezőgazdaság és a faluközösség felől közelítsük meg. E kereteken belül pedig olyan mélyre kell hatolnunk, hogy ne csak a termelés általános vonásait, hanem a termelési eljárásokat, a technika színvonalát is ábrázolhassuk. Ezek az elvi megfontolások késztettek arra, hogy megkíséreljük a közigazgatási iratanyag megszólaltatását is, hiszen a források éppen a paraszti gazdálkodás módját illetően a legszükszavubbak. A perek és viták rendjén, — ha mellékesen, véletlenszerűen is — feljegyeztek ugyanis néhány, a gazdálkodó ember mindennapi munkájáról árulkodó adatot. Ezek feltárását kíséreljük meg Udvarhelyszék levéltárának korai és összefüggő írásos emlékei alapján. *)

A GABONATERMESZTÉS MÓDJA, MUNKASZAKASZAI

A szántóterület megművelését, a szántók vetésre való előkészítését mindenekelőtt a határhasználat ismeretes ugarhagyó rendszere határozta meg. Udvarhelyszék falvaiban ekkor a kétfordulós rendszer volt szokásban. Ezt tanúsítják a határkertekről, a vetéskapukról szóló feljegyzések, de egyes a felső és alsó határt közvetlenül említő tanuvallomások is. Kissolymoson például, 1607-ben egy csere alkalmával az egyik fél 12 hold földet ad : „mind a két határból, az alsó és felső határból“. 1)

A talaj termőképességének megőrzése és fokozása már ekkor gondot okozott az udvarhelyszéki földműveseknek is. Jóllehet az istállózó állattartás még kisebb méretű volt, gyűjtötték a trágyát, és mind az irtással

szerzett, mind a régóta művelt földekre szekerekkel hordták ki. 1590-ben a medesérik említenek 2 hold földet, amelyről birtokosa azt vallja, hogy: „megszántottam, ganéztam vala“. ²⁾ A talaj táperőinek visszapótlása — ez esetben — azért is említésre érdemes, mert osztott nyíl-földről van szó, ami ideiglenes birtok, a következő osztásnál más kezére juthat. 1590-ben — a később Udvarhely városába olvadt — ciberefalvi, 1607-ben pedig a galambfalvi lakosok beszélnek „ganézott“ szántóföldekről. ³⁾ A szentkirályi Fábián István a falu erdejéből folglalt irtásföldjéről állítja, hogy húsz esztendeje birtokolja. Aztán hozzáteszi: „... meg is ganajoztam, vagyon száz szekér ganaj rajta.“ ⁴⁾

A nehezen megközelíthető földeket elsősorban a juhokkal trágyáztatták. 1599-ben említik, hogy: „Az új kosárt pedig az hova csinálták a lengyelfalviak, mi birodalmunk vala...“. A „kosározás“, vagyis a szakaszos, hálásos trágyázás már eléggé elterjedt. ⁵⁾ Az év nagyrészében a legelő csorda is járta a szántóhatárt, s a pihenő földet rendszeresen trágyázta; a magas tarlót, a gyomnövényeket az ugarolás alkalmával beszántották a földbe.

A talajelőkészítés legfontosabb mozzanata a szántás volt. Az általunk vizsgált időszakban, és a bővebb adatforrásokkal rendelkező későbbi időszakban is, az őszi gabona számára kétszer vagy háromszor szántották meg az ugarhatárt. ⁶⁾

Az őszygabonavetésre szánt földek első szántását „ugarolásnak“ nevezték és általában júniusban került rá sor. 1592-ben Széll István nevű jobbágy egy zálogos föld miatt perelt. A paraszt június 15-én tette, miután már megkísérelte az ugarolást, de megakadályozták benne. ⁷⁾ 1590-ben Lengyelfalva határában az egyik pereskedő először „Pünkösdbbe szántotta meg“ a földjét. ⁸⁾ 1593-ban az ülkei határban június 24 táján (szent János nap táján) ugaroltak és 1617-ben Háromszéken is ezt a napot említik az ugarolás időpontjaként. ⁹⁾

A másodszori szántás, az u n. forгатás időpontjáról nem szólnak a pereskedő udvarhelyszékiek, jóllehet magát a műveletet többször is megnevezik. Hermányban — az öregek emlékezete szerint — erre egy hónappal az őszi vetés előtt került sor, általában július végén, augusztusban. ¹⁰⁾ Háromszéken 1717-ben szintén augusztus 15-e táján (Nagyboldogasszony napra) teszik a forгатás időpontját. ¹¹⁾

A harmadik szántásra egy Küküllőkeményfalvi peres iratban határozottan is hivatkoznak és közlik, hogy az alperes Szent Demeter nap tájban — október 26-a táján — szántotta meg és vetette be a felperes nyíl-földjét. ¹²⁾ A késői időpont nyilvánvalóvá teszi, hogy nem forгатásról, nem második szántásról van szó. Hasonló, főleg szeptember végi szántásról még máskor és más falvakban is említést tesznek.

A vetés legkorábbi időpontjaként szeptember 8-át olvashatjuk egy 1590-beli szentdemeteri vallomásban. ¹³⁾ 1589-ben a lengyelfalviak is ugyanazt a napot említik. ¹⁴⁾ A népi emlékezet szerint is: „hegyes vidéken, akik korábban vetettek szeptember 8-án kezdték.“ A vetés időpontja igen gyakran esett szeptember végére is. Így 1588-ban Olasztelkén szeptember 29 tájban („circa festum S. Michaelis archangeli“) készültek meg-

szántani a földet, 1591-ben Udvarhely város határában szántottak meg — ugyanabban az időpontban — egy száz kalangya búzát termő földet, és 1592-ben Bögözön is szeptember 29 a szántás és vetés ideje. ¹⁵⁾ A népi emlékezet szerint szintén ezt az időpontot tartották vetésre legalkalmasabbnak: „régii meggyőződés, hogy ugarhatárba vetésre szent Mihály hete a legalkalmasabb“. Mint már előljáróban mondtuk, a vetés legkésőbbi időpontjaként — talán éppen, mert vitás földről van szó — október végét találjuk, az 1607-es esztendőben. Természetesen az időjárás nagymértékben befolyásolta a szántás-vetés munkáját, hiszen a jó idő, a szárazság vagy a tartós esőzés sietette vagy késleltette az ekék földbe eresztését és a szem elvetését. A gabonatermelés legfontosabb előkészítő munkaszakaszainak időhöz kötöttsége azonban — mint láttuk — így is kirajzolódik forrásainkból. ¹⁶⁾

A kétszeri vagy háromszori szántás sok munkát kívánó terméké tette az őszgabonát. A többszöri szántás azonban az ugarrendszer keretében szükséges volt. Székely közmondás szerint: egy szántás egy kenyér, három szántás három kenyér. Ahhoz tehát, hogy jobb termést remélhessen az udvarhelyszéki földműves, az ugarhatárt többször meg kellett szántania. Ki kellett pusztítania a vadon sarjadó növények erős gyökereit, a dúsan tenyésző „burjánokat“, fel kellett lazítania a tarlót, az ugart legelő állatok után összetömörítődött, néhol keményre taposott talajt.

Foglalkoznunk kell még a vetés módjával is, miután feltételezhető, hogy az nem mindig és kizárólagosan a később általánosabbá váló módon, vagyis úgy történt, hogy a szántásba szórták, majd elboronálták a magot. Figyelmünket az keltette fel, hogy a harmadik szántást és a vetést gyakran együtt, egy műveletként említik forrásaink. A zetelakiak pedig 1590-ben éppúgy „bészántás“ néven szólnak róla, mint ahogy ezt a vetési eljárást később is bészántásnak nevezik (két hold földről van szó: „kit buzával *bészántottunk*, vetettünk vala . . .“). ¹⁷⁾

Maga a bészántás úgy történhetett, hogy a földet először feltehetőleg megboronálták, majd a földre szórt magot keskeny barázdákkal bészántották. 1771-ben ezt a vetési módot ajánlja Fridvaldszky János, ¹⁸⁾ 1838-ban pedig Milotai Ferenc, a kor egyik kiváló mezőgazdasági szakkönyvének szerzője. ¹⁹⁾ Az első világháború előtt így jártak még el igen sok ugarhatárt tartó székely faluban ²¹⁾ s ezt a vetési módot ugyanakkor a moldovai és havasalföldi falvak gazdálkodását vizsgálva Tudor Pamfile is leírja. ²¹⁾ Az utóbbi évtized néprajzi gyűjtőútjain pedig N. Dunăre az Aranyosvölgyében, a Nyugati-Kárpátokban, Zaránd-vidéken, Biharban, a Gyalu-Vlegyásza környékén találta még meg, élő gyakorlatként. ²²⁾ A vetőmag bészántását indokolja az, hogy a szántás csak néhány ujjnyira törte fel a talajt, célszerű volt tehát a magot a rászántott földdel mélyebbre juttatni s jobban eltakarni. A hűvösebb időjárású hegyes vidéken így inkább megóvhatták a sarjadó búzát a kifagyástól. Szárazság idején pedig mélyebbről is szivhatta az elvetett mag a talajban tárolt nedvességet.

A tavasz-gabona alá — mint már említettük — csak egyszer szántottak. 1590-ben a zetelaki primipilusok és jobbágyok együttesen vallják, hogy a falu egyik lakosa március 25-e táján (Gyümölcsoltó Boldogasszony nap táján) szántott meg és vetett be zabbal egy peres földet. 1596-ban pedig ugyanezt a napot említik a kissolymosiak is a szántás idejeként.²³⁾

Az aratásra 1590-ben mind Lengyelfalván, mind Zetelakán, július 13-a táján (Szent Margit Asszony nap táján) került sor. A bethlenfalvi határban pedig — 1602-ben — augusztus 15-én gyűjtötték be a búzát és a zabot is.²⁴⁾

A mezőgazdasági termelés — e korszak termelőerőinek színvonalán — igen munkaigényes foglalkozási ág volt. Az udvarhelyszéki falvak java részének hűvösebb éghajlata, a hegyes dombos vidék rosszabb talajviszonyai, a még fejletlenebb eszközökkel végzett termelés sok fáradságot, súlyos munkát követelt, — ezzel pedig a terméseredmények nem voltak arányban. A termés mennyiségére vonatkozólag nincsenek használható adataink. Forrásainkban sajnos egészen általános megjelöléssel, egy darab földről, a vitás szántóról mondják, hogy az 30-40, vagy 100 kalangya búzát termett. Ez, megbízható számításokhoz természetesen nem nyújt elégséges támpontot.²⁵⁾

A TERMELŐ ESZKÖZÖK. A GABONA TÁROLÁSA

A szántóföld megművelésének legfőbb eszközéről, az ekéről, kevés és szűkszavú feljegyzést találunk forrásainkban. 1600-ban egy hodgyai pereskedés során, más vaseszközök mellett, „szántó vasakat“ is említene; a lövéteiek 1602-ben mondják, hogy egy örökségben „zanto vas“ is szerepelt; 1605-ben pedig egy tarcsafalvi „nemes“ örökségében sorolnak fel egyebek között „egy ekét minden szerszámával“. ²⁶⁾ Az eke vasalkatrészeinek külön való említése nemcsak a vas értékes voltát tanúsítja, hanem azt is, hogy a faeke vasalkatrészeit ismerték és általános lehetett a használatuk.

Más adat híján, a használatos ekefajták egyikéről a legtöbbet a székelyderzsi — udvarhelyszéki — XV. századi ekeábrázolás alapján mondhatunk. ²⁷⁾ Ez az eke a négyrésztű faekék csoportjába tartozott. Ezt az ekefajtát még a közelmúltban is használták Erdélyben. Szarvát egytövű ágasfából faragták és az eke minden bizonnyal taligás szerkezetű volt. Az eketalpra szerelt laposvas szimmetrikus, előtte pedig a hosszúvas is látható. Ez a Közép-Európában általánosan ismeretes és használatos középkori szántóeszköz az itteni talajviszonyoknak, a nehezebben megmunkálható erdei írtásföldek felszántására jól megfelelt. Nem egyszer hajlamosak vagyunk arra, hogy egy-egy történeti korszak számára tipikusnak tekintsük a 12-8, 6-4 vagy 2 ökörrrel való szántást, — megfelelően a talaj helyenkénti különbözőségéről és magáról a vontatott ekéről, valamint arról is, hogy a nagyobb igaerő a munkát könnyítette meg és a munkateljesítményt növelte. Az egyetlen adatunk, amely az eke elé be-

fogott állatok számáról tájékoztat, négy ökröt említ; 1588-ban Bibarcfalván ugyanis egy peres földről egy ekét és négy ökröt vittek el.²⁸⁾ Többször is szólnak viszont arról, hogy két testvérnek együttesen volt négy ökre. A fiatalok mezei munka idején nem egyszer legeltetnek külön hat ökröt, — feltehetőleg az egy ekét vontató ígás állatokat. 1571-ből származó okiratban azt olvashatjuk, hogy székely székekben, amely faluból azelőtt 32-40 eke ment ki szántásra, most 8-10, vagy még kevesebb is megy ki.²⁹⁾ Az 1571 előtti időszakban említett igen sok eke azt bizonyítja, hogy az igaerőnek bővében voltak. Ezt a feltételezést támasztja alá az, hogy még 1591-ben is egy egyszerű udvarhelyi lakós több ekét küldhet szántásra, és 1595-ben a szentkirályi Becze Mihály — aki igaz, hogy tehetősebb primipilus — az ülkei határra három ekét küld.³⁰⁾

Ezek a példák azonban nem az általános helyzet jellemzői. A háborús pusztítások miatt is nagymértékben megfogyatkozott igaerő ekkor már sokkal gyabrabban szerepel panaszként. Igen sokan azért nem képesek örökbirtokukat és nyílföldjüket megszántani, mert az ökrük kevés, vagy nincs is. A bikafalvi szabad székely Vajda István 1604-ben elmondja, hogy miután ökreit „el dulták“, mást kellett megkérjen, hogy földjét megszántsa. Ezzel összefüggően nem érdektelen a „feles“ művelés korai említése sem. A kárvallott ugyanis elpanaszolja, hogy Balázs Ferenc „el nem küldé az ökröt, ekét és így ő miatta vetetlenül marada földem, kit ha én nekem ő fel nem fogadott volna, az én földemet mással is felébe is vettettem volna...“³¹⁾ Nem említik forrásaink a „cimborálást“, az eketársulást, jóllehet még 4-6 ökörrrel való szántás esetében is bizonyára nem egyszer kellett többeknek társulniok, hogy a szántáshoz elég ígás állatuk legyen.

Forrásainkban sehol sem szólnak a boronáról, talán azért, mert ez a tövises-ágakból házilag készített paraszti szerszám nem volt különösképpen értékes, vagy pedig azért, mert a boronálás a vetés fogalmába tartozó művelet volt.

A földművelők eszközállományában szerepel a szekér is, mégpedig akkor már — alkalmazva a különféle terepviszonyokhoz és munkafolyamatokhoz —, több fajta is. A XVII. század elején Udvarhely városában „fél vágású szekér“-ről beszélnek,³²⁾ a gabona betakarításához pedig már ekkor külön „hordó szekeret“ használnak.³³⁾ Gyakran említik a szekérhez való „szerszámokat“ is, idesorolva a vas csikoltyút, a tézslát, a jármot. Jóllehet ekkor még a vasráf nélküli kerék az általános, a vasalt kerék szintén ismeretes; hiszen „két vasas kereket“ külön adnak el 1598-ban Udvarhelyen.³⁴⁾

A learatott és behordott gabonát nem egyszer egész télen át asztagokban, a szabad ég alatt tartották. A cséplés a csürökben folyt, kézi-cséppel. Igen sokszor azonban még a tavaszi hónapokban is verték a szemet a kévékből. 1602-ben például a lövétei Balázs Lukácsnak „szalmájában is vala cséplő búzája“, míg termésének egy része már kicsépelve állott. Az 1603-as évben február 24-én a martonosi Sebe Jánosnénak szin-

tén még asztagban volt a búzája.³⁵⁾ 1604 előtt azonban a kereszturi Györfi Balázs már külön gabonás házat is épített,³⁶⁾ és se szeri se száma azoknak, akik már kicsépelte gabonájukat kádakban, szuszékokban tartják, tehát falak között és fából készített gabonatórolókban. Igaz viszont, hogy az átlagos udvarhelyszéki földműves gabonatermése nem volt oly nagy, hogy azt vermelnie kellett volna.

A TERMESZTETT NÖVÉNYFAJTÁK

A különböző termékfajtákra a széki jegyzőkönyvekben közvetlen utalást nem találunk. Ez természetes is, hiszen például az örökösök rendszerint a szántóföldek tulajdonjogát vitatják, és a kutatónak az érvelés rendjén elmondottakból sikerül csupán megtudnia azt, hogy a gabonafélék közül a legtöbbször az őszbúzáról szólnak, az tűnik tehát a legfontosabb természetett növényfajtnak. Hasonló módon — tehát az említés, az előfordulás gyakorisága nyomán — állapítottuk meg, hogy tavaszbúzát ekkor kevesebbet vetettek. Feltehetőleg a termés bizonytalanabb volta, a kifagyás veszélye miatt. Nem véletlenül tartja a székelyföldi szólas, hogy tavasz búza, ravasz búza. Zabföldről, zabvetésről — mint láttuk — már gyakrabban szó esik. A zab termesztését a lótarás is indokolja. A gabonafélék e két legfontosabbikáról azonban a termelés módjának ismertetése során már beszéltünk. Választ kell adnunk viszont arra a kérdésre, hogy milyen más növényfajtákat termeltek még az udvarhelyszéki földművesek ?

Az árpa termesztését 1591-ben a bikafalviak említik,³⁷⁾ és a XVII. század elején is több ízben beszélnek árpa vetésről. Ezzel párhuzamosan igen elterjedt a komló is. 1590-ben Bikafalván, 1598-ban Farcádon, 1602-ben Ábránfalván, 1604-ben Kecseten és 1607-ben Süköben említenek komlós-völgyet, -helyet, -kertet.³⁸⁾ Külön parcellákon, a szántóhatár külön dülőiben, a falukörüli ún. kertekben termesztik tehát a komlót, amely a sörfőzésnél nélkülözhetetlen. A szőlőtermesztésnek nem igen kedvezett Udvarhelyszék éghajlata. Talán ezért is általánosabb az árpa és komló termesztése, valamint a sör házi készítése. Sörfőzésre előkészített, csiráztatott árpát 1604-ben öt vékányit adnak kölcsön,³⁹⁾ és a testamentumokban szintén sűrűn szerepel néhány vékányi vagy zsáknyi ún. „szalad“.

Közvetlenül a sörfőzésre utaló adatokat is találunk forrásainkban, hiszen 1585-ben a pálfalvi lófők: „Sert is főzettek vala“, 1595-ben pedig a medeséri Varga Péterről vallották, hogy „a pitvarba sert főz vala“, és végül sokszor említik a sörfőzést — s ez városiakról lévén szó, már megszokottabb — az udvarhelyi polgárok vallomásaiban is.⁴⁰⁾ Az árpa ugyanakkor az állatok takarmányában is szerepet játszott.

A régiségben termesztett növényfajták közül a köles és a haricska szerepel gyakrabban. A néptáplálkozásban mindkettőnek még hosszú időn át nagy a jelentősége. Jellemző, hogy 1606-ban egy felsorolásban 100 kalangya búza és 22 kalangya zab mellett, 54 kalangya haricskát és 27

kalangya kölest tüntetnek fel.⁴¹⁾ Érdeemesnek tartjuk megjegyezni, hogy forrásainkban nem szerepel az alakor és a rozsról sem történik említés.

1590-ben az oklándiak, 1592-ben a szentkirályiak, 1607-ben a máréfalviak beszélnek kenderföldről, kendervetésről, sőt az utóbbiak kenderes kertről is. A len termesztéséről szintén vannak adataink.⁴²⁾ A lenes-, kenderes-kertek a későbbi századokban rendszerint a falu körül, elkülönítve helyezkedtek el. Jóllehet kendeit és lent a távolibb írtásos földeken is termesztettek, a kenderföldeket a határban egy helyre igyekeztek csoportosítani. Ez nem zavarta meg a gabonavetés rendszerint egyidőben végzett munkafolyamatait. 1607-ben például egy osztott nyílföldről mondják, hogy azt a „falufelől kenderes kert vigiben“ adták.⁴³⁾ A kender és len termesztését a gazdasági szükségletek kielégítése miatt szorgalmazták. A gazdaságban kötél-neműre, kender-hámra, -gyeplőre, a háztartásban — s ez az életviszonyok jelentős fejlettségére utal — ágyneműre, lepedőkre, törölkőre, fehérneműre volt szükség és mindezek szerepelnek is a lövéteiek, zetelakiak, nagygalambfalviak peres irataiban.⁴⁴⁾

A paraszti háztájakon, gazdaságokban a kerti vetemények is eléggé elterjedtek. Más források a bab, hagyma stb. termesztésére utalnak, s bár joggal feltételezhetjük, hogy ezeket Udvarhelyszéken is fogyasztották, forrásaink külön nem szólnak róluk. Veteményes kertről általában azonban nem egyszer beszélnek. 1591-ben például az oroszhegyiek pereskednek veteményes miatt, s a köröspataki határban, a falu felső végén, külön „répás“ (murkos) helyet is említenek.⁴⁵⁾

A legtöbb szó azonban a káposzta termesztéséről esik. 1590-ben Farkaslakán, 1596-ban Felsőboldogasszonyfalván pereltek káposztás föld, káposztáskert miatt.⁴⁶⁾ A káposztáskertek — hasonlóan a többi kapás növénynek kijelölt kertekhez — külön helyezkedtek el, közel a faluhoz, vagy a határ olyan részén, ahol a talaj nedvesség tartalma, minősége inkább kedvezett a káposzta termesztésének. Az 1590 tavaszán káposztát palántáló farkaslakiak azért állították törvény elé az odaváló Csiki Pétert, mert a „palánt kertnek kapuja előtt“ foglalt a maga számára egy külön kertecskét.⁴⁷⁾ Jóllehet a termelők a palántákat maguk nevelték, a jobb palánta-fajtákat Udvarhelyen vásárolni is lehetett. 1604-ben pedig a szent-erzsébeti Tordai Ferencnek azért kellett a szék bírósága elé állania, mert feltételezhető volt, hogy a kereszturi gazdáktól palántát lopatott a gyerekekkel.⁴⁸⁾ A káposztának a néptáplálkozásban jelentős szerepet kellett játszania, hiszen a káposztás kádat, a télire tartosított káposztát a hagyatéki ügyekben is gyakran felsorolják.⁴⁹⁾

A mezőgazdaság széleskörűvé válására, sokoldalúságára vet fényt az, hogy a ma ismert udvarhelyszéki gyümölcsfajták nagyrészt már ekkor termesztik. A vadalma és vadkörtefák az erdőn, a legelőn, a határban a falu oltalma alatt állanak és termésüket is közösen használják, elsősorban ecetnek. 1605-ben Malomfalván egy perbefogott örökség határainak felsorolásakor említik, hogy: „Az falu almáinál is van egy föld“ Ugyanakkor, ugyanott azonban már a földbirtokhoz tartozó, magántulajdonban lévő gyümölcsfát is említenek.⁵⁰⁾ 1589-ben Máréfalván szintén a határban, a vetéskertben lévő körtefa miatt pereskednek, a tordátfalvi

határban pedig egy helyet az ott termő körtefáról („sarogh keortwely“) neveztek el.⁵¹⁾ Ugyancsak a határban, még pedig az osztott nyílföld végében áll az a sükei körtefa („swteö keortwely, meliätt nev zerint pap korteövelienek hinak“), amelynek Nagy András vitatja a tulajdonjogát. A föld szerinte gazdát cserélhetett, de a körtefához neki van jussa.⁵²⁾ A szántóhatárban lévő gyümölcsfák — főleg a körtefák — tehát már egyes családok tulajdonába jutottak, azokéba, akik ültették és gondozták.

A ház körüli nemes, „mesterségesen“ tenyésztett gyümölcsös szintén elterjedt. Ez azért is figyelemreméltó, mert már ültetést, nemesítést és fokozott gondozást is jelent. 1589-ben kénosi panasz hangzik el kertbeli dió- és más gyümölcsfák miatt, ugyanakkor Siménfalván Gegő András nyilvánítja „tilalmasnak“ a „gyümölcsfáit“, 1590-ben a miklósfalviak között támad ellentét gyümölcsöskert végett, 1596-ban Szentmihályban külön meggyes kertről szólnak, 1597-ben Oklándon a lakótelek területén lévő almafákat említik, 1602-ben Sófálván a „házhoz járó szilvás kert“ miatt perelnek, 1603-ban Derzs községben is gyümölcskert felett vitáznak, és így tovább.⁵³⁾ A gyümölcsfák száma sem kevés, hiszen 1591-ben Bibarcfalván Thokos György 34 körte-, alma- és szilvafa termését védelmezi.⁵⁴⁾ Általában az alma, a körte, a szilva a legelterjedtebb, de dió, meggy, cseresznye termés is szerepel a szék előtti perekben.

A gyümölcsöt frissen, vagy aszalva fogyasztották, de már piacra is vitték, el is adták. 1592-ben a sükeiekről tudjuk meg, hogy a piacon árultak gyümölcsöt.⁵⁵⁾ Az említett bibarcfalvi gyümölcsösben tett két esztendei kárt a kert gazdája 12 forintra becsüli. 1606-ban Derzsi János gagyi primipilus vitázik a felett, hogy egy körtefa termését egy forintra, egy kenyéren és egy darab szalonnán, vagy pedig egy véka búzán vette meg.⁵⁶⁾ A gyümölcs értékes voltát, s egyben piaci árusítását szemléletes módon igazolja az a szentléleki és hodgyai lakosok közti per, amelynek során az egyik fél négy levágott cseresznye fája ellenértékeképpen egy üszöt kíván, mert a cseresznyefa is „elteteo marha volt“.⁵⁷⁾

A bort — egy néhány adatunk tanúsága szerint — a szomszédos szőlőtermesztő szász községekből szerezték be, de az udvarhelyszéki falvakban is találunk szőlőket. Így például 1596-ban Szentmihályfalviak említik a szőlőhegyet, 1604-ben Kereszturon hatökrös szekérrel mentek „a szőlő alá“, 1607-ben pedig még a hegyaljai Korondon is említenek egy „zeoleo mal teteje“ nevű peres földet.⁵⁸⁾

JEGYZETEK

* Az itt közöltek részletesebb kifejtését lásd a szerzőknek az Acta Musei Napocensis (IV. 1967) hasábjain megjelent tanulmányában: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, 153—185.

1. Állami Levéltár. Kolozsvár. *Udvarhelyszék levéltára. Protocollum* (a továbbiakban: *Protoc* II/4, A. 41. 1644-ben Dobófalván is két fondulót találtunk. Az említett földművelési rendszer a tárgyalt korszakban nem jelent elmaradottságot, még nyugat-európai fejlettebb agrártársadalmakhoz viszonyítva sem. Lásd J. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neu-*

- zeit. München-Berlin, 1928. 159. D. Faucher, *L'assolement trienal en France. Études rurales*, 1961. 62. G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962. I. k. 177—180.
2. *Protoc.* II/1, H. 13.
 3. *Protoc.* II/1, H. 45, K. 36 ; II/3, A. 77 ; II/4, A. 191.
 4. *Protoc.* II/1, K. 36.
 5. *Protoc.* II/1, K. 75.
 6. Berlász Jenő megállapítja, hogy a XVI—XVII. században : „az ugart vetés előtt háromszor szántották fel“ és szerinte Csíkszékben is így jártak el. *A mezőgazdaság állapota. Magyar művelődéstörténet*, III. K. Bp. é. n., 179. L. még *Történelmi Tár*, VI. 116. *Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle*. I. Kvár, 1897, 57.
 7. *Protoc.* II/1, G. 236.
 8. *Protoc.* II/1, H. 55.
 9. *Protoc.* II/1, K. 9. Bogáts Dénes, *Háromszéki oklevélszójegyzék*. Kvár, 1943, 153.
 10. Az idézett hermányi adatot 1947 nyarán gyűjtöttük. Udvarhelyszék keleti részén és Háromszék falvaiban vizsgáltuk a régi gazdálkodás még élő hagyományos formáit. A további hasonló utalások szintén ebből a gyűjtésből valók.
 11. Bogáts i. m. 43.
 12. *Protoc.* II/4, A. 103 (1607).
 13. *Protoc.* II/1, G. 63—64.
 14. *Protoc.* II/1, H. 55.
 15. *Protoc.* II/1, G. 43, 210 ; II/1, I. 23—25.
 16. A későbbi években és Erdély más tájain az egész három-szántásos munkafolyamat feltehetőleg korábban kezdődött és fejeződött be. Erre utal Fridvaldszky János 1771-ből való kézírata is : *Dissertatio de agris fimandis et arandis pro Magno Principatu Transilvaniae elucubrata*. A kézirat másolatának áttanulmányozását Csetri Eleknek köszönhetjük.
 17. *Protoc.* II/1, H. 58.
 18. *I. m.* 9. fejezet 1. §: : *Oeconomice certa genuina experientia compertum habeo magnum operae pretium in arando referri. Si nimirum ager, qui semel iam aratus est, secunda vice per cruceam aretur, tertio semen insemintum illico subaretur, deinde vero occetur*“.
 19. *Az erdélyi gazda*. I. k. Nagyenyed, 1838, 126.
 20. Az étfalvi Deák Ferenc szerint : „Alájavetéssel többecske vetőmag kellett, — de így csinálták azért, mert az nem fagyott úgy ki“. A sepsibodoki Nákó József pedig maga a nagyobb biztonság kedvéért „borozda alá és fölé is vetett“.
 21. *Agricultura la români*. București, 1913, 56.
 22. *Contribuții etnografice la studiul formării poporului român*. Kézirat. 1962. 117.
 23. *Protoc.* II/1, H. 61—62, II/2, B. 83. L. még V. Costăchel-P. P. Panaitescu-A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVII)*. București, 1957, 35.
 24. *Protoc.* II/1, H. 55, 58 és II/3, E. 274.
 25. A terméseredmények általában igen alacsony szintűek. Lásd D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I. k. București, 1967. 582. A szerző szerint a búzatermés egy harmadát s nem ritkán felét vissza kellett vetni a földbe.
 26. *Protoc.* II/2, F. 23—24 ; II/3, D. 53. 56.
 27. László Gyula, *Székely faeke a XV. századból*. Ethnographia. Bp., 1951. 1—2. sz. 157—159. — N. Edroiu — P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*. Acta Musei Napocensis, II. 307—343.
 28. *Protoc.* II/1, G. 41.
 29. *Székely oklevéltár*. Kvár. II. k. 1876, 329.

30. *Protoc.* II/1, G. 210.
31. *Protoc.* II/3, C. 43.
32. *Protoc.* II/1, C. 88.
33. A kobátfalviak például 1604-ben írják : „egj hordo zeker laytrayaval ruggyaval“.
Protoc. II/3, C. 93.
34. *Protoc.* II/2, C. 100.
35. *Protoc.* II/3, D. 53 és A. 43.
36. *Protoc.* II/3, C. 138.
37. *Protoc.* II/1, E. 68.
38. *Protoc.* II/1, F. 55, D. 22 ; II/3, A. 38 ; II/4, A. 73 ; II/3, A. 49.
39. *Protoc.* II/3, E. 255.
40. *Protoc.* II/1, C. 85—86 ; II/2, A. 104 ; II/1, A. 101 ; II/1, F. 66.
41. *Protoc.* II/3, E. 268.
42. *Protoc.* II/1, F. 49, K. 39 ; II/4, A. 155 ; II/1, H. 55, K. 189.
43. *Protoc.* II/4, A. 115.
44. *Protoc.* II/2, D. 23 ; II/3, D. 53 ; II/3, C. 35.
45. *Protoc.* II/1, F. 58 és II/2, F. 209.
46. *Protoc.* II/1, F. 53, H. 109 ; II/2, B. 96.
47. *Protoc.* II/1, F. 54.
48. Száz szálat mindjárt el is ültetett, a többinek „ganes wizet czinalanak, az pinczebe tewek” ; „százát 18 pénzért árulta Tordai, de az is kiderül, hogy a magátét adta el, s a lopot palántot wltette heliebe hogi az job wolt“. *Protoc.* II/3, E. 320.
49. *Protoc.* II/3, C. 43.
50. *Protoc.* II/3, D. 7.
51. *Protoc.* II/1, E. 21 ; II/2, F. 193.
52. *Protoc.* II/3, E. 275.
53. *Protoc.* II/1, F. 44, 43, 54 ; II/2, B. 34 ; II/2, C. 2 ; II/3, A. 3. 45.
54. *Protoc.* II/1, I. 1.
55. *Protoc.* II/1, K. 108.
56. *Protoc.* II/3, E. 195.
57. *Protoc.* II/3, C. 19.
58. *Protoc.* II/2, B. 24 ; II/3, C. 138 ; II/4, A. 197.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL AGRICULTURII ÎN SCAUNUL ODORHEI
(1570—1610)

Autorii studiului analizează metodele de muncă și tehnica de producție a agriculturii țărănești la secui. Izvorul principal îl constituie arhiva fostului scaun Odorhei. Autorii încearcă — pe lângă publicarea datelor timpurii și necunoscute — să valorifice din punct de vedere economic materialul arhivelor.

În primul capitol autorii prezintă desfășurarea cronologică a muncilor agrare căutând să stabilească perioadele și metoda aratului, semănatului etc. În partea a doua tratează despre mijloacele de producție, în primul rând despre plug și despre forța de tracțiune, apoi despre depozitarea recoltei. La sfârșit se publică o serie de date privind cultura cerealelor, a inului și cînepei, a legumelor, precum și a diferiților pomi fructiferi și a viței de vie.

ANGABEN ZUR LANDWIRTSCHAFT DES STUHLS ODORHEI
(1570—1610)

Die Verfasser der Abhandlung untersuchen die Arbeitsmethoden und Produktionstechnik der szeklerischen Bauernlandwirtschaft. Ihre Hauptquelle ist das Archiv des ehemaligen Stuhls Odorhei. Ihr Ziel ist nicht nur die noch unerforschten Angaben zu ermitteln, sondern die Verwertung des landwirtschaftlichen Urkundenmaterials der Stuhl- und Komitatsarchive zu versuchen.

Das erste Kapitel befasst sich mit dem zeitlichen Ablauf der landwirtschaftlichen Arbeit und stellt den Zeitpunkt und die Art des Ackerns, der Saat usw. dar. Im zweiten Kapitel werden die Produktionsmittel, vor allem der Pflug, das gebrauchte Gespann, dann die Lagerung der Ernte behandelt. Zuletzt teilen die Verfasser Angaben über die Bebauung der Kornarten, des Leines und Hanfes, sowie der Gemüsearten, des Obstes und der Traube mit.
